

Maja Maroević

POVIJESNA JEZGRA — GRAD

UDK 711.424(497.13 Split)
Stručni članak
Primljeno 24. III 1989.

Maja Maroević
Urbanistički zavod
Dalmacije
58000 Split, YU

Urbani razvoj Splita i uloga povijesne jezgre u gradu prošli su kroz dva osnovna modela i upravo su na pragu trećeg. To su predindustrijski, industrijski i postindustrijski period. U tim razvojnim okvirima uloga jezgre u odnosu na funkcije grada bitno se mijenja.

Crtica između dva pojma ovog naslova označava višestruku i raznovrsnu povezanost koja se među njima javlja ovisno o vremenu, ili o modelima razvoja Splita.

U razdoblju kad je nastao grad kao specifičan sistem ekonomije i organizacije vlasti, koji je osnovne značajke zadržao do danas, on je postepeno zauzimao upravo prostor povijesne jezgre. Antička palača nije bila grad, a to nije bilo ni naselje izbjeglica iz Salone, sve dok se u njemu nisu formirali počeci crkvene i komunalne vlasti te gradska ekonomija.

Razdoblje srednjovjekovne komune nije slučajno ostavilo najviše tragova u prostoru, u prostornoj i funkcionalnoj strukturi povijesne jezgre, njezinim trgovima, ulicama, crkvama i palačama te skromnim kućama obrtnika i trgovaca. A u ovim su prostorima živjeli plemići, svećenici, obrtnici i trgovci, upravljajući gradom, proizvođači i trgujući. Tako se i grad postepeno i polako širio zajedno sa svojim pučkim predgrađima i kroz razdoblje venecijanske uprave, gradeći nove bedeme prema zahtjevima svog rasta i okolnostima koje su vladale oko njega. Francuska će okupacija označiti kraj ovoga i prvi početak industrijskog razdoblja, za koje su srednjovjekovno mjerilo i strukture bili premaleni pa će grad preći granicu posljednjih, baroknih bedema. Od tada povijesna jezgra više nije grad, nego povijesna jezgra jednoga drugačijeg grada.

Iako će se prvi industrijski pogoni u gradskoj luci pojaviti već od sredine XIX stoljeća, procesa industrijalizacije u pravom smislu, obilježenog deagrarizacijom i migracijama, nije bilo do pedesetih godina ovog stoljeća. Međutim, neke se njegove naznake u prostoru pojavljuju znatno ranije. Već gradskim planom iz 1914. planira se nova gradska luka u Poljudu, a u razdoblju između dva rata u smjeru kaštelansko-solinškog prostora krenut će i brodogradilište, dok su tvornice cementa izgrađene između 1904. i 1928. i, obilježivši tako ovaj prostor sa posljedicama, koje ne samo da traju, nego se dugo neće moći ukloniti. Riječ je o ekološkim poremećajima tla, znaka i mora do divlje izgradnje.

Općenito se može ustvrditi da industrijalizacija, unatoč tome što se taj pojam obično povezuje sa urbanizacijom, ima negativan utjecaj na urbanu strukturu. Pod urbanizacijom se naime obično ne podrazumijeva reprodukcija urbane strukture, već samo porast broja stanovnika u gradovima, čiji je neposredni uzrok lociranje industrijskih pogona.

Ovaj proces ima izravan utjecaj na razaranje prostorne strukture, jer industrija zahtijeva velike prostore, kako za vlastite pogone, tako i za smještaj radne snage, a to znači da se ne reproducira urbana struktura, već se naprotiv proizvode velike monofunkcionalne zone. Kako je povijesna jezgra izrazito drugačiji prostor nego onaj koji je potreban industriji, ona se redovito zapašta, a kako se ne vidi potreba njezinog održavanja, planira se rušenje, ako se ne radi o izrazito vrijednom spomeničkom području. Ako je pak riječ o neospornim vrijednostima, tada se planira iseljavanje stanovništva i pretvaranje jezgre u poslovni centar, u kojem ima i kulturnih sadržaja, uz isključenje niza aktivnosti koje su elementarne za urbanu strukturu kao što su stanovanje, proizvodnja, zabava itd.

U nas se na ovaj proces nadovezuju i negativni efekti kolektivizacije tercijarnog sektora, koji je opet ekonomski temelj reproduciranja povijesne jezgre, a posebno ukidanje mehanizma rente, što ima odlučujući utjecaj na ekonomsko, pa onda i na građevinsko i socijalno propadanje povijesne jezgre. No srećom se u Splitu proces industrijalizacije, odnosno utjecaj industrijskog razvojnog modela na grad nije odvijao bez nekih otklona, koji su imali značajnog utjecaja na povijesnu jezgru.

U prvom redu, izgrađena industrija nema dovoljno snage ni akumulacije, da bi stvorila barem neke elementarne uvjete za reprodukciju grada. Međutim, potpuno ukidanje rente te stambena politika doprinijeli su takvoj degradaciji povijesne jezgre, kakve nema u većim gradovima jadranske obale. Ono što je spriječilo konačno i potpuno urušavanje upravo je društvena i simbolička vrijednost jezgre. Naime, unatoč propadanju većine objekata ostali su vrijedni pojedinačni spomenici i povijesna matrica u prostoru kao svjedok povijesti i tradicije, mjesto gdje građanin može upoznati vrijeme svog grada, ali i sresti svoje sugrađane. Sreća je da se ove mogućnosti nismo odrekli brzopletim destrukcijama koje su svojstvene modelu industrijskog razvoja. A tamo gdje dolaze ljudi, logično je da se grupiraju trgovina i usluge, koje opet privlače još više ljudi, i tako se stvara ona nekad i pretjerana živost, koja je upravo

karakteristična za splitsku povijesnu jezgru, istovremeno privlačna za njezine posjetioce, a teško podnošljiva za stanovnike. Slabo razvijeni tercijarni sektor, naime, i previše se gura u ove uske prostore, gdje vidi jedine mogućnosti rentabilnog poslovanja. Tako i u periodu koji karakterizira industrijski model razvoja jezgra ostaje gradsko središte, ali središte koje upravo radi takvog razvojnog modela ekonomski, građevinski i socijalno propada.

Ovakav model razvoja prevladavao je do kraja šezdesetih godina, a u nas se zadržao i nešto duže, iako su se neke promjene u optici i metodama urbanističkog planiranja počele i u nas nazirati već početkom sedamdesetih godina, više pod utjecajem razvoja, pa onda i planiranja u drugim evropskim zemljama. Naime, već od 1964. godine (Venecija) pojavljuju se međunarodni dokumenti koji se protivne zamjeni starog urbanog tkiva novim, a jedan takav značajan dokument je 1971. godine donesen upravo u Splitu. Također se u Splitu upravo tih godina počelo drugačije gledati i na probleme urbanizma, iako, tvrdimo, ne i na probleme urbanog razvoja i reprodukcije grada. Split 3 je, naime, upravo na modelu industrijskog razvoja pokušao proizvesti urbanu strukturu, pa je ishod takvog pokušaja, naravno, više oblikovno nego strukturno uspješan.

Očigledno je da su mogućnosti ovog razvojnog modela iscrpljene zbog razloga, što smo svjedoci sve većeg propadanja grada u cjelini, a ne samo povijesne jezgre, a koji se očituje padom urbanog i komunalnog standarda. Iako će, unatoč tome, utjecaj ovog modela još dugo djelovati, a to moramo prihvatiti, ako želimo računati sa stvarnim, umjesto utopijskog vremena, ipak treba razmotriti, u kojim se elementima može naći utjecaj post ili neoindustrijskog razdoblja, kakav je njegov model urbanog razvoja i kakve su izravne posljedice tog modela na povijesnu jezgru. Nije slučajno da se interes za obnovom povijesnih i uopće tradicionalnih urbanih struktura pojavio upravo u vrijeme koje obilježava razvoj novih tehnologija i, usporedo s njima, neviđenog razvoja tercijarnog, kvartarnog i kvintarnog sektora, koji su karakteristični za neoindustrijski razvoj. Nove industrije, zasnovane na novim tehnologijama traže znatno manje prostora, odnosno ljudi i sirovina, pa onda i manje transporta, a da ne govorimo o ekološkom utjecaju što ga paleoindustrija ima na grad. Štoviše, rad se može obavljati i u stanu, posebno rad na razvoju i upravljanju koji postaju ključni. Za ovu industriju treba malo radne snage, a ona stvara veliku akumulaciju, koja razvija ostale sektore privrede. Tercijarizacija je proces koji nesumnjivo postoji u suvremenom kapitalizmu, a to je upravo proces koji povoljno djeluje na urbanu strukturu. Jedna od posljedica tog prostora je i razvoj turizma, koji, uz općenit razvoj tercijarnog i kvartarnog sektora i potrebe nove industrije za visokoobrazovnim stručnjacima, potiče revitalizaciju povijesne jezgre.

Ambijentalne i spomeničke vrijednosti povijesne jezgre su element kvalitete života, koji u gradove takvih kvaliteta privlače upravo one skupine, koje mogu biti nosioci razvoja, a sama struktura sa svojim malim mjerilom potiče komuniciranje i neformalna okupljanja. Pred-

viđati budući razvoj općenito je nezahvalno, no međutim, možemo pretpostaviti da će se neki procesi, koji se već odvijaju u Evropi, pojaviti i u nas. To je retercijarizacija grada koja je podloga obnovi i razvojnom korištenju urbane strukture, koja se ne ograničava samo na grad, nego ima znatno šire prostorne domete. To više nije ni regija, pa čak niti država. U suvremenom svijetu govori se o ulozi pojedinih gradova u svjetskoj podjeli rada. Iako se može činiti presmionim, ali kako sada stoje stvari, Split bi jedino po svojoj povijesnoj jezgri, koja je dio svjetske kulturne baštine, mogao u toj mreži imati neko mjesto i tek na njezinoj vrijednosti mogao temeljiti proces vlastite reurbanizacije. U zapadnom su svijetu, naime, u razvoju gradova u toku procesi dezurbanizacije i reurbanizacije. Oba imaju podlogu u najnovijem tehnološkom razvoju, koji je sam po sebi nezavisan od mjesta, ali zato dopušta i valorizaciju, korištenje i zaštitu prostora na temelju njegovih vrijednosti, a ne po vlastitim zahtjevima. Stoga i u planovima elementi zaštite i urbane obnove imaju sve značajniju, a moglo bi se reći i najznačajniju ulogu, pa tako povijesne jezgre više u njima nisu »sive mrlje« bez određenog tretmana i uloge. Njihova osnovna uloga prostora, koji označava vrijeme, podloga je za sve ostale: ekonomsku, kulturnu i društvenu. To je vrijednost koja se putem uloge grada multiplicira; uloga povijesnih nasobina koje nisu gradske jezgre sasvim je drugačija, no ona istovremeno povećava upotrebnu vrijednost grada. Stoga bi se moglo ustvrditi da u ovom postindustrijskom razdoblju, koje naziremo, a nadamo se da dolazi, povijesna jezgra može biti jedan od pokretača reurbanizacije, ili barem ponovne afirmacije grada.

Maja Maroević:

»IL NUCLEO STORICO — LA CITTÀ«

Riassunto:

Dopo essere passati attraverso due modelli di sviluppo basilari lo sviluppo urbano di Split e il ruolo del nucleo storico nella città si trovano oggi alla soglia del terzo.

Nel periodo preindustriale le funzioni del nucleo furono identiche in linea di massima a quelle della città.

Il periodo industriale però che a partire dalla seconda guerra mondiale sino alla fine degli anni settanta esercitò un'influenza predominante sulla struttura urbana trasse le funzioni fondamentali della città fuori del nucleo storico esponendolo così all'abbandono e deperimento.

Il modello di sviluppo della città post e neoindustriale è capace però di restituire al nucleo tutta una serie di funzioni che esercitano un ruolo importante nello sviluppo della città ed è perciò che questo modello rappresenta un'occasione favorevole per rivitalizzare lo stesso nucleo storico.